

Čas a problém filosofické theologie [2000]

V diskusích dvacátých a třicátých let byla zejména Barthem, jak se dlouho zdálo, „definitivně“ vyřízena otázka „přirozené theologie“, stejně jako byla „vyřízena“ celá liberální theologie. V posledních desetiletích se ovšem zase zdá, že nemálo důrazů liberální theologie se do theologické diskuse opět vrací a že možnost „přirozené theologie“ je i ze strany protestantských theologů zase obhajována. K takovým jevům v dějinách občas dochází; obvykle jsou dokladem toho, že na místě zevrubné kritické analýzy, všímající si nejen negativních, ale také pozitivních stránek odmítaných pojetí či směrů, převládá vášně a polemičnost. Někdy to je možno pochopit a dokonce ospravedlnit konkrétní situaci, která věcnou kritiku vylučovala anebo ji činila neúčinnou a tím jakoby sterilní. S odstupem času se však vždycky ukáží meze takové jen do situace zaměřené polemičnosti: v té či oné podobě se marginalizované nebo vysloveně popírané pozitivní momenty kritizovaných a odmítaných jevů začínají vracet do aktuální diskuse (a leckdy se mohou jevit jako něco docela nového). A potom je zapotřebí se zase vrátit k řadě problémů, na které kdysi v zápalu boje nebyl čas a které zůstaly stranou zájmu. Nejednou pak dojde k tomu, že se objeví nová perspektiva, otevře se nový problém a nová cesta, jak jej řešit. Také to je obecnější zkušenost a dostatečný důvod k tomu, abychom minulost nenechávali v zapomenutí, ale abychom se k ní – ovšem cíleně, nikoli historicisticky – vraceli a hledali to, co tehdejší současníci a třeba i pozdější následovníci přehlédli nebo nedocenili.

Theologie jakožto LOGOS (řekněme: věda) o Bohu je řeckým vynálezem. Všichni presokraté, ale i sám Sókratés, a pak Platón i Aristotelés jsou nejen filosofové, ale zároveň theologové, i když se tak nenazývali. Slovu samému dal ovšem přesný a směrodatný význam teprve Aristotelés (ještě u Platóna má význam zcela odlišný); ten také stanovil, že theologie je nejvyšší filosofickou disciplínou (neboť také jejím tématem je „to nejvyšší“), a zařadil ji spolu s „matematikou“ a „fysikou“ mezi tři teoretické disciplíny, tvořící tzv. první filosofii. Zatímco cílem praktických filosofických disciplín je výkon, dílo, čin, cílem teoretických je zírání na Pravdu (příčemž zírání, „náhled“, nahlížení není chápáno jako lidská aktivita, „dílo“). Zajímavé je rozdělení témat mezi tři teoretické disciplíny (které ovšem jen jménem, názvem připomínají to, co pod tímími jmény známe dnes – tedy nejde o matematiku či fyziku v naší době; nás bude ovšem zajímat především „theologie“): matematika se zabývá tím, čeho je mnoho a co se nemění, fysika se zabývá tím, čeho je sice také mnoho, ale co se mění, tedy co se hýbe, a theologie se zabývá tím, co se nemění a co je jedno. Theologie je tak vlastně bližší matematice, neboť se zabývá tím, co se nemění, je však dvojnásob vzdálena fysice, zkoumající mnohost změn. Už z toho je naprosto zřejmé, že v aristotelském smyslu nelze mluvit o fysikální theologii ani o theologické fysice. Když to jen přeložíme do pozdější terminologie (což ovšem je problematické), aniž bychom zachovávali původní významy slov, znamenalo by to cosi překvapivého: v Aristotelově duchu (přinejmenším z citovaného místa Met. XI, 7) nelze mluvit ani o přirozenosti (FYSIS, natura) boží či božské (jak to známe třeba z dogmatu o dvojí FYSIS Syna božího), ani o „přirozené theologii“ (jinak „filosofické theologii), a ovšem nikdy o Bohu „jakožto přírodě“ (deus sive nature Spinoza), atd.

Židé starověku nikdy neměli svou filosofii (dokud k nim nepronikla filosofie řecká, a ta k nim začala pronikat až v době filosofie úpadkové, znovu nakažené mýty a lidovou religiozitou), a tak ani nemohli mít žádnou theologii v řeckém smyslu. Řecký způsob myšlení však pronikal po staletí do celé oblasti Středozeří (ovšem i dále), a to aniž by k tomu bylo bývalo nutno studovat texty řeckých filosofů. Myšlenky se šíří také anonymně, dokonce jakoby pokoutně, tak říkajíc „vzduchem“, i když v takovém případě nejčastěji v chudších, zjednodušených a obvykle poškozených a ještě dále poškozujících, „škodlivých“ verzích. Nejmladší texty SZ (jakož i texty deuterokanonické resp. apokryfní) jeví ovšem už zřetelné vlivy helenistického myšlení. Naproti tomu Ježíš se zdá být helenismem a vůbec řečtívím zcela nedotčen. Zlom nastává až s post-apoštolem Pavlem, který měl dvojí vzdělání a dvojí výchovu: narodil se ve farizejské rodině, mluvil aramejsky a učil se ve škole Gamalielově, byl obřezán, ovládal hebrejštinu a stal se Židem, ale zároveň se už narodil jako Říman (římský občan) a ovládal řečtinu (hovorovou řečtinu své doby, tj. KOINÉ). Vše, co Pavel věděl o Ježíšovi, měl z druhé ruky (zprvu jen z výslechů zajatých a možná i mučených prvních křesťanů, později ze zpráv ostatních učedníků a

dalších následovníků Ježíšových, s nimiž byl nejednou ve sporech). Není tedy divu, že v jeho textech najdeme celou řadu motivů, na které mohla později navazovat myšlenka tzv. přirozené theologie.

Na nic podobného ovšem myšlenka přirozené theologie nemůže navazovat u Ježíše, neboť ten – jak upozorňuje např. Rádl – neříká o Bohu nic teoretického. Ježíš vůbec nepřichází s nějakým novým učením o Bohu, nýbrž s dobrou zprávou o tom, že se přiblížila nová, pravá vláda, která přináší novou, vyšší spravedlnost, vláda nebeská nebo boží (zprávy evangelistů mluví o „království“). A jistý způsob Ježíšových výpovědí o povaze tohoto přicházejícího „království“ pracuje nejčastěji s připodobňováním k organismům, k živým bytostem, zvláště pak k rostlinám a jejich růstu ze semen:¹ nová vláda přichází (v prvních fázích již teď) jako nový způsob jednání a chování lidí, tedy jako nový způsob jejich života. Tento nový způsob, tato nová orientace celého života jednotlivce, která se bytostně vztahuje k spoluzití s druhými lidmi, dostávají nové pojmenování, které poukazuje na některé tradované starozidovské obrazy, jakési obrácené, převrácené „archetypy“, či spíše jakési anti-archetypy (hlavními anti-archetypy jsou tu dva obrazy, dvojí vyprávění, totiž o Abramově vyjití do neznáma a o exodu Izraelců pod vedením Mojžíše z otroctví do svobody). Tím novým pojmenováním je „víra/pravda“, mohli bychom onu novou životní orientaci interpretovat jako „život z víry a (tím) v pravdě“. V důsledku obrovského vlivu helenistického prostředí, ale nepochybně také v důsledku vážného selhání již prvních křesťanských „teoretiků“ (theologů, a pak i v dalších dějinách křesťanského myšlení) došlo k povážlivé záměně víry jakožto nového způsobu života za „víru“ jakožto „učení“, zprvu v podobě stručných vyznání, později v podobě rozsáhlých dogmatických tezí.

[jiná verze:]

Theologie jakožto LOGOS (řekněme: věda) o Bohu je řeckým vynálezem. Všichni presokraté, sám Sókratés, Platón i Aristotelés jsou nejen filosofové, ale zároveň theologové. Slovu samému dal ovšem přesný a směrodatný význam teprve Aristotelés (ještě u Platóna má význam zcela odlišný); ten také stanovil, že theologie je nejvyšší filosofickou disciplínou (neboť také jejím tématem je „to nejvyšší“), a zařadil ji spolu s „matematikou“ a „fysikou“ mezi tři teoretické disciplíny, tvořící tzv. první filosofii. Zatímco cílem praktických filosofických disciplín je výkon, dílo, čin, cílem teoretických je zírání na Pravdu (příčemž zírání, „náhled“, nahlížení není chápáno jako lidská aktivita, „dílo“). Zajímavé je rozdělení témat mezi tři teoretické disciplíny (které ovšem jen jménem připomínají to, co pod tímž jmény známe dnes – tedy nejde o matematiku či fyziku v naší době; nás bude ovšem zajímat především „theologie“): matematika se zabývá tím, čeho je mnoho a co se nemění, fysika se zabývá tím, čeho je sice také mnoho, ale co se mění, tedy co se hýbe, a theologie se zabývá tím, co se nemění a co je jedno. Theologie je tak vlastně bližší matematice, neboť se zabývá tím, co se nemění, je však dvojnásob vzdálena fysice, zkoumající mnohost změn. Už z toho je naprosto zřejmé, že v aristotelském smyslu nelze mluvit o fysikální theologii ani o theologické fysice. Když to přeložíme jen do pozdější terminologie, aniž bychom zachovávali původní významy slov, znamenalo by to cosi překvapivého: v Aristotelově duchu (přínejmenším z citovaného místa Met. XI, 7) nelze mluvit ani o přirozenosti (FYSIS, natura) boží či božské, ani o „přirozené theologii“, a ovšem nikdy jako Bohu „jakožto přírodě“ (Spinoza).

Židé nikdy neměli svou filosofii (dokud k nim nepronikla filosofie řecká, a ta k nim začala pronikat až v době filosofie úpadkové, znovu nakažené mýty a lidovou religiozitou), a tak ani nemohli mít žádnou theologii v řeckém smyslu. Řecký způsob myšlení však pronikal po staletí do celé oblasti Středozeří (ovšem i dále), a to aniž by bylo nutno studovat texty řeckých filosofů. Myšlenky se šíří také anonymně, tak říkajíc „vzduchem“, i když v takovém případě nejčastěji v chudších, zjednodušených a obvykle poškozených a ještě dále poškozujících, „škodlivých“ verzích. Nejmladší texty SZ (jakož i texty

¹ Stojí za povšimnutí, že Ježíš často užívá v podobenstvích poukazů na rostliny a ovšem také na živočichy. Za příklad nicméně nikdy nevolí velké šelmy (i když např. proroci rádi připodobňovali volání Hospodinovo ke lvímu řevu apod.), a z rostlin nemá velké zalíbení ani ve velkánech jako jsou třeba cedry, ale uvádí lesní kvítí nebo drobné plectvo, které usedá na větší rostliny, aniž je poláme.

deuterokanonické resp. apokryfní) jeví ovšem už zřetelné vlivy hellenistického myšlení. Naproti tomu Ježíš se zdá být hellenismem a vůbec řečtvinám zcela nedotčen. Zlom nastává až s post-apoštolem Pavlem, který měl dvojí vzdělání a dvojí výchovu: narodil se ve farizejské rodině, mluvil aramejsky a učil se ve škole Gamalielově, byl obřezán, ovládal hebrejštinu a stal se Židem, ale zároveň se už narodil jako Říman (římský občan) a ovládal řečtinu (hovorovou řečtinu své doby, tj. KOINÉ). Vše, co Pavel věděl o Ježíšovi, měl z druhé ruky (zprvu jen z výslechů zajatých a možná i mučených prvních křesťanů, později ze zpráv ostatních učedníků a dalších následovníků Ježíšových, s nimiž byl nejednou ve sporech). Není tedy divu, že v jeho textech najdeme celou řadu motivů, na které mohla později navazovat myšlenka tzv. přirozené theologie. Na nic podobného ovšem myšlenka přirozené theologie nemůže navazovat u Ježíše, neboť ten – jak říká Rádl – neříká o Bohu nic teoretického. Ježíš vůbec nepřichází s nějakým novým učením o Bohu, nýbrž s dobrou zprávou o tom, že se přiblížila nová, pravá vláda, vláda nebeská nebo boží (zprávy evangelistů mluví o „království“). A jistý typ „učení“ o povaze tohoto přicházejícího „království“ je nejčastěji připodobňován k organismům, k živým bytostem, zvláště pak rostlinám a jejich růstu ze semen.